

Земля обітована

Олександр Олесь

Драма на 4 дії

ОСОБИ

Ш у м и ц ь к и й — літератор

Ш у м и ц ь к а — його жінка

А н д р і й, Б о р и с, О л ь г а — їх діти

Ф а н я — урядниця з консуляту

К о р ц і в — журналіст.

К у л ь ч и ц ь к и й — приятель Шумицьких.

К о з е н к о — партійний робітник, емігрант з Великої України

М а р і й к а — нянька Шумицьких

Д і в ч и н к а з квітами

Д е л е г а ц і я

Г о л о в а д о м о в о г о к о м і т е т у.

С у с і д к а

І н с п е к т о р

1 - й і 2 - й у р я д о в ц і

В а р т о в и й т а і н ш і

I

Кабінет Шумицького.

Кидається в очі велика бібліотека і робочий стіл, завалений книгами, паперами.

На стінах портрети Шевченка, Франка, Коцюбинського всі прикрашені українськими рушниками.

О л ь г а сидить за столом і щось дописує.

Входить з правих дверей Ш у м и ц ь к а.

Ш у м и ц ь к а. Щось довго немає татка.. Я так хвилююсь, щоб чогось не сталося...

О л ь г а. Що може статися?! Лише звичайні речі: татко з кимсь заговорився або через якісь технічні причини спізнився вихід журналу.

Ш у м и ц ь к а. Може, цензура, поліція... Все може бути... Я просила б тебе зателефонувати до друкарні.

О л ь г а. Але навіщо, мамусю?! Ти лише одірвеш татка від праці.

Дзвінок.

А ось і татко! (Цілує матір і біжить назустріч).

Входять Ш у м и ц ь к и й і А н д р і й.

Ш у м и ц ь к и й (піднесено). Ну, рубікон перейдений! Журнал вийшов! (Держить високо в руці книгу і кладе на стіл).

Всі з цікавістю розглядають її.

О л ь г а. Чудесна окладинка!

Ш у м и ц ь к и й. Окладинка! Цілому суспільству кинутий визов! О, як заворушаться ці ситі старі жаби в стоячому болоті! Які посиплються прокльони на мою голову! Але вона не похилиться, а ще вище піднесеться вгору! Мої дорогі! Як приємно, яка насолода пливти сміливо, відважно, без найменшого страху проти розбурханих хвиль! Пливти туди, де зійшло сонце волі, рівності, правди і справедливості! Вони — раби пітьми, потвори й лицарі чорної ночі — сплянуть і ховаються в кутки від цього сонця! Сонця всіх трудящих, понижених і окрадених!. Мій журнал, наш журнал, мої любі, відбиватиме в собі його сяйво. Він пробиватиме мури кордонів, з'єднуватиме сковані руки західноукраїнського пролетаріату з вільними руками селян і робітників Великої України. О, яке велетенське діло довершити судила мені химерна доля!

А н д р і й. Татку! Який я щасливий, який я гордий, що можу називатись твоїм сином! Мамцю! Ти щаслива?!

Ш у м и ц ь к а. Я радію вашому щастю... І коли ваші ідеї йдуть поруч з національними ідеалами...

Ш у м и ц ь к и й (перебиває). Кожен клас має свої національні ідеали.. Попи, поміщики — одні, селянство, робітники — другі. Наша нація — нація селян і робітників, і їх національні ідеали йдуть поруч з великими ідеалами вождів пролетаріату: Маркса, Леніна, Сталіна.

Ш у м и ц ь к а. Може, ти маєш рацію, але шлях, на який ти став, мені здається чомусь таким непевним, таким небезпечним, що часом мені робиться страшно і завмирає моє серце.

Ш у м и ц ь к и й. Тому, що цей шлях не битий, а новий, невідомий, вкритий гострим камінням, але він веде в кращу будучину, в землю обітовану, де нема ні хлопа, ні пана, лише вільна людина, з усіма належними їй правами й обов'язками.

А н д р і й (захоплено). Правда, правда, татку! Знаменито!

О л ь г а (одірвавшись від журналу). "Два світи" — яка розкішна стаття! Це ти написав, татку?

Дзвінок.

Ш у м и ц ь к а. Це, мабуть, до тебе.

К о р ц і в (входячи). Можна до вас? Шумицька. Прошу, прошу... Вчасно, вчасно... Корців (вітаючись). Моє поважання, моє поважання. (До Шумицької). Цілую руці, пані добродійко.

Ш у м и ц ь к и й. Сідайте, розкажіть...

К о р ц і в. Чув, чув, що довгожданий журнал сьогодні нарешті побачив світ. Сердечно gratulую! З цілого серця! (Стискає руку Шумицького). Сьогоднішній день матиме для нас епохальне значення...

Ш у м и ц ь к и й. Так і я думаю... Погоджуюсь, рішуче погоджуюсь з вами. (Простягаючи руку). Дякую вам, дякую за розуміння...

К о р ц і в. Ми й уявити не можемо, які колосальні наслідки викличе поява цього журналу! Для наших західних земель — це початок нової історії, переоцінка всіх цінностей!

Ш у м и ц ь к и й. Я розумію вас. Я так само думаю, й тому я взявся, скажу просто, за карколомну працю...

Шумицька подала знак синові і дочці і з ними вийшла.

К о р ц і в (розглядаючи журнал). Чудесно виглядає! Знаменито! Не соромно дати до вітрини і Парижа, і Лондона.

Ш у м и ц ь к и й. Форма — ще не все... Головне — зміст, товаришу!

К о р ц і в. Ну, розуміється. За це вже можна ручитись. Честь вам і слава! Пам'ятайте тільки, що ви не самі, що є багато нас, душею з вами. Сьогодні я розмовляв з видатним нашим літературним критиком, публіцистом і наймодернішим поетом. Він радо обіцяє вам своє співробітництво.

Ш у м и ц ь к и й. Ну, то їх буде більше... Я не боюся. А що ж ви, пане товаришу, вже порвали зв'язки з своєю старою, пожовклою газетою? Я про вас говорив консулові. Він радо погодився на вашу пропозицію і просив вас gratulувати.

К о р ц і в. Дякую. Я вже майже виготовував статтю для другого числа вашого журналу.

Ш у м и ц ь к и й. Чому не "нашого"?

К о р ц і в. Ну, скажу "нашого" журналу, але (завжди у нас це "але") статтю підпишу поки що псевдонімом. Це, кажу, поки що, але, на жаль, це — *sine qua non*, передумова! Відразу порвати з газетою, зрушити контракт — це просто для мене неможливо. Не такі тепер часи, знаєте самі. Обставини можуть змінитись на гірше, ну і все може статись, пане товаришу-редакторе, а тоді щό заспіває моя родина? Ваше положення зовсім інше: вас знають, вірять, цінять, ви там свій чоловік, а я...

Ш у м и ц ь к и й. Слушно, маєте рацію, але, пане товаришу, сидіти на двох стільцях буває зручно і вигідно тільки тоді, коли інші цього не бачать. А що, як довідаються?! Не там, а тут?!

К о р ц і в. Пане редакторе, тайна! Тайна мусить бути захована! Це обов'язково! Я так змінив стиль, що нікому і в голову не прийде, що то я пишу. Я за це ручусь! Я хочу, щоб моє співробітництво у вашому журналі було відоме тільки вам та випробуваному моєму другові, про якого я вам згадував.

Ш у м и ц ь к и й. Не турбуйтеся! Я ніколи нікого не зраджував! В цьому будьте певні. Розуміється, мені прикро, що ви не хочете зважитись одверто стати на наш бік.

Це прикро, але що ж? Почекаємо. (Пауза). За найменшу статтю, до пів-аркуша, я платитиму вам 10-15 доларів, за більшу — до одного аркуша — 20-30. Думаю, що прогледувати вашу родину вистачить. Але у великому журналі завжди трапляється ще багато іншої праці, так що, гадаю, фактично ви діставали б значно більше. Я вам радив би ще подумати...

К о р ц і в. Так, товаришу редакторе, але в газеті я маю фікс і рядкові, а вдома... жінку і дітей. Я мушу кожного першого дати певну квоту додому. Ви розумієте, праця в газеті — це поденщина, сказати б, база для існування, а праця у вас, у вашому журналі, це буде відпочинок, надбудова, люксус, коли хочете.

Ш у м и ц ь к и й. Я не думаю, що це надбудова і люксус, ну, та це ваша справа. Моя засада — не насилувати, не приневолювати... Мушу тільки завважити, що, коли туди поїдете, ваше співробітництво і з ними, і з нами — безумовно візьметься під увагу і, чого доброго, відіб'ється на вашій кар'єрі. Це зветься там дворушництвом і викликає недовір'я.

К о р ц і в. Я так швидко не збираюсь туди їхати..

Ш у м и ц ь к и й. Я лише попереджую вас.

К о р ц і в. Не можу ризикувати...

Ш у м и ц ь к и й. Як хочете... Ленін ризикував. Цілий світ був проти нього. Однак Ленін зважився і переміг! Ви добре подумайте, як краще зробити. Я повторюю — не приневолюю... Я високо ставлю ваш талант, і мені хотілось би, щоб ви не розкидали його по всіх клерикальних і дрібнобуржуазних смітниках... Ну що ж, потребуєте аванс?

К о р ц і в. О, звичайно. Ще й дуже.

Ш у м и ц ь к и й. Стане вам тридцять доларів? Я не маю сейчас дрібних. Треба змінити...

К о р ц і в. Цілком досить! (Бере). Дякую! Так в середу, найдалі в п'ятницю, я занесу вам статтю або передам вам через певні руки. До побачення! (Прощається і стрічається на порозі з Борисом). О, моє поважання!

Б о р и с. Поважання! І ви... зайшли до нас?

К о р ц і в. Так, я мав справу до вашого тата... приватного характеру. Вибачте, поспішаю: маю ще працю у себе в редакції. Моє поважання! (До Шумицького). Так в середу або п'ятницю.

Ш у м и ц ь к и й. Добре, добре, до побачення!

К о р ц і в вийшов.

Б о р и с. Мати сказала, що вийшов твій журнал. Я боюсь, що не зможу сьогодні показатись на вулиці.

Ш у м и ц ь к и й. Чому?! Борис. Чому? І ти питаєш?!

Ш у м и ц ь к и й. Не розумію.

Б о р и с. Як я зможу дивитись в очі людям?! Куди я маю діватись від ганьби й сорому?

Ш у м и ц ь к и й. Від якої ганьби, від якого сорому? Що ти говориш?! Хто тебе, Борисе, ударив по голові?

Б о р и с. Твій журнал.

Ш у м и ц ь к и й. Мій журнал? Що, справді, з тобою? Та ти, сину, сам здурів чи, може, тебе звели з ума-розуму? Я тебе попереджав, не слухав, пропускав мимо вух! Фашистівське багно затягло тебе в трясовину й запаморочило тобі голову!.. (М'якше). Тобі треба кудись виїхати, подихати свіжим повітрям, зустрітися з свіжими сучасними людьми, звільнитися з тих ланцюгів, що душать твій мозок, душу, зв'язують молодечі крила. Оточення, оточення тобі треба позбутись в першу чергу! Ти вільний, поїдь до Харкова, Києва, на Донбас. Оглянь на Дніпрі сучасне чудо радянської техніки, приглянься до нового життя, пізнай нових людей, стрінься з новими ідеями, вдихни в себе свіже повітря, свіжу, нову душу. Хочеш, Борисе, я зателефоную до консула, й ти матимеш сейчас, сьогодні ж візу! Побудеш місяць, півтора і вернешся додому. Але зовсім іншим! Повним енергії, віри в краще завтра. Гроші на дорогу і побут там — до твоїх послуг!

Б о р и с. Краще сидіти в болоті, як ти називаєш вужчу батьківщину, ніж їхати в катівню, де мордують людей не тільки за вчинки або за переконання, а навіть за походження. Ти розумієш весь жах, все безглуздя цього? Це ж божевілля! Так, так — повне божевілля! Це взагалі... а зокрема: скільки наших кращих людей, скільки національно свідомих борців загинуло й гине по тюрмах, на засланні, в Сибіру, на Соловках! І за що? Тільки за те, що хотіли скинути ярмо неволі, стати вільними, тільки за те, що були українцями і свідомо хотіли добра і волі своєму народові, своїй батьківщині.

Ш у м и ц ь к и й. Стара, брехлива, контрреволюційна пісня, наспівана буржуазними грамофонами різних дурисвітів: попів, експлуататорів, поміщиків і фабрикантів, що хотіли врятувати своє злочинне життя перед судом революційного пролетаріату. Так, так, Борисику! Коли хтось сидить в тюрмі чи на засланні, то, будь певний, не дурно, а за провину, за злочин: одні за саботаж, другі — за спротив розпорядженням революційної влади, треті — за шовінізм, русотяпство, петлюрівщину, білогвардійщину...

Б о р и с (показуючи газету). Це білогвардійці?

Ш у м и ц ь к и й. Жовтоблакитники! Всі вони, я знаю, жовтоблакитники! Всі до одного! Вони не розуміють, що інтереси часу, інтереси світового пролетаріату вимагають, щоб в цю переходову добу всі радянські республіки і для оборони, і для наступу на старий світ були тимчасово в найтіснішому союзі... Це ж, Борисе, не назавжди! Після рішучої, остаточної перемоги пролетаріату над ворогом кожна радянська республіка може зажити своїм самостійним, суверенним, ні від кого не залежним життям або стати федеральною чи автономною частиною великого всесвітнього союзу всіх трудящих. Це ж, Борисе, абетка, яку там всі діти знають...

Б о р и с. "Фантастичні думи, фантастичні мрії..."

Ш у м и ц ь к и й. Бачу, що ти й досі ще не доріс до того, щоб розуміти навіть ці прості аксіоми. Прочитай Маркса, Енгельса, Леніна, та не так — п'яте через десяте, а від А до Z. Постарайся зрозуміти їх, і тоді буде тобі все ясне. І ти побачиш, куди

залізною ногою прямує світ, якого ніхто і ніщо не спинить.

Б о р и с. Читав уже, читав. Може, не від А до Z, але досить для того, щоб зрозуміти, що теорія — одно, а життя — друге. Оглянься, подивись навкруги! У боротьбі ідей на чиєму боці намічається перемога? Скрізь безробіття, десятки, сотки тисяч, мільйони без праці, без хліба...

Ш у м и ц ь к и й. Ну, ну, ну, і що ж?

Б о р и с. А комунізм ні в Європі, ні в Америці не стає на ноги, хоч його скрізь, по цілому світі, і підтримує Третій Інтернаціонал кривавими грішми ограбованих... Кого ж? ...селян, робітників, інтелігенції. Він, твій комунізм, де не глянь, хитається й падає... Хитається і впаде колись він і в країні Леніна.

Ш у м и ц ь к и й. Новоявлений "пророк"! Де це ти вичитав? У католицьких "Дзвонах", "Розбудові нації"? Голови своєї не маєте, щоб самостійно подумати.

Б о р и с. А ти свою маєш? Згадай... перед 15-20 роками...

Ш у м и ц ь к и й. Як ти смієш?

Б о р и с. Вибач, татку!

Ш у м и ц ь к и й. Ну, то-то...

Б о р и с. Там, у твоїй "Обітованій землі", син доносить на рідного батька, що сховав на чорний день своєї родини, для його ж, донощика, два кіла зерна чи борошна, і посилає його за цей "злочин" на Сибір, на Соловки, на шибеницю. І цей ганебний син, цей виродок ще дістає нагороду від комуністичного уряду за свій вчинок, а тут ти вважаєш за образу, коли син хоче щиро сказати, що його батько тенденційно, під впливом агітації, пропаганди, демагогії дивиться крізь рожеві окуляри на те, що робиться там, власне за межами нашої обсервації... І ти ж не бачиш, що тільки віриш і віриш, сліпо, на слово.

Ш у м и ц ь к и й. Зрячий найшовся! Очей мало, треба мати ще й розум...

Б о р и с (рішуче) Не будем сваритися! Не будем більш говорити на дразливі теми. Інакше, татку, я піду від тебе кудись в світі, і ти більше мене ніколи, ніколи не побачиш. Я говорю, татку, цілком поважно.

Ш у м и ц ь к и й (підходить до нього). Будь розважливий!.. Що ти говориш? Опам'ятайся! Це ж дискусія! Кожний думає по-своєму і кожний може помилятися. Ти ще молодий, ще маєш час подумати і передумати. Ще маєш час і змогу ознайомитися глибше з літературою, з газетами і журналами, які вже стали надходити до редакції. Я не насилую твоїх думок, твоєї волі і переконань.

Б о р и с. Але, татку, я не можу, не витримаю...

Ш у м и ц ь к и й. Пам'ятай, що ти, крім мене, маєш брата, сестру і матір... Що б з нею сталось, якби ти щось зробив такого? Вона б виплакала очі. А брат, а сестра? Як би це відбилось на них... Добре! Не будемо говорити більше на дразливі теми. Пройде рік, два, і ти зрозумієш, чому твій батько на схилі літ, але молодого живою душею відчув, що правда і майбутнє не тут, на Заході, а там, на Сході, звідки завжди сходило і сходить сонце.

Б о р и с. Бідний татку! Бідний татку! Як мені тебе шкода! (Рішуче). Але татку! Ти

розумієш, що ти робиш? Ти розумієш, що ти зробив! Ти розриваєш з цілим суспільством. Не тільки з товаришами, приятелями, знайомими, а з цілим народом!

Ш у м и ц ь к и й. Галичина — це лише частина нашого великого народу, лише маленька галузь нашої нації...

Б о р и с. Ти наче хочеш, щоб тут всі тебе зненавиділи, щоб твоє ім'я стало проклятим на всю землю, щоб нас відцурались всі, всі, кого ми знаємо, хто нас любить, кого ми любимо. Ти викидаєш нас, цілу родину, на самотній, пустельний острів серед тобою ж розбурханого моря.

Ш у м и ц ь к и й. Так, але припливе корабель з блакитними вітрилами і забере всіх нас з пустельного острова в землю обітовану, де загояться всі рани.

Б о р и с. ...Мамусі шкода. Чи найде вона там землю обітовану? і бальзам на рани?! Чи знайде вона там тих, що замінять і близьких, і друзів, і рідну землю? Батьку! Що ти робиш? Що ти зробив, батьку?!

Ш у м и ц ь к и й (кидається до сина, хапає його за руки). Борисе! Ти хворий! У тебе гарячка!

Ш у м и ц ь к а (входячи). Знову крики! Знову те саме! Що сталося? Знову ті самі сварки і суперечки! До чого вони доведуть?!

Ш у м и ц ь к и й. Упертий, як...

Ш у м и ц ь к а (рішуче). Покинь! Ти сам кажеш, що кожний може мати свої переконання.

Ш у м и ц ь к и й. Так! Але які? Фашистські? Ах, лишіть.

Дзвінок.

Ш у м и ц ь к а. Хто це може бути? (Відчиняє двері).

Входить поліція.

Інспектор. На підставі розпорядження (показує ордер) маю перевести у вас ревізію. Прошу панство залишитись на місцях.

Ш у м и ц ь к и й. Прошу. Скоряюсь насильству.

І н с п е к т о р. Не маємо причини поки що цього робити.

Ш у м и ц ь к и й. Ну, так силі, прошу.

Ш у м и ц ь к а (до Бориса). Перші ластівки...

Б о р и с. Це нічого, це нічого. (До інспектора). Можна, прошу, знати, чого чи кого шукаєте?

І н с п е к т о р. Тільки не вас, прошу пана, бо вже вас бачили й бачимо. Ми добрі старі знайомі.

Б о р и с. На жаль.

І н с п е к т о р. Може, і на жаль!.. (До Шумицького). Прошу відкрити ваше бюро.

Ш у м и ц ь к и й. Це насильство.

І н с п е к т о р. Жодного насильства не робимо, лише виконуємо наказ. Прошу пана відімкнути бюро. Виконайте і ви, що маєте, але без зайвих реплік.

Ш у м и ц ь к и й. Я вже сказав, що скоряюсь силі.

І н с п е к т о р (рішуче). Прошу пана відчинити бюро!

Ш у м и ц ь к и й (кидаючи ключі). Маєте. Прошу.

І н с п е к т о р. Прошу пана. Пан не хоче сам відімкнути?

Німа сцена.

(Бере ключі). Ну, так самі відімкнемо! (Одчиняє бюро і виймає папери).

II

Вітальня в домі Шумицьких.

Ш у м и ц ь к а дограє на піаніно останні акорди.

О л ь г а перегнула останню сторінку нот.

Ш у м и ц ь к а. Моє миле, моє рідне піаніно... Ти не уявляєш, Олюню, як мені важко розлучатися з ним, з яким я нерозлучно прожила ціле життя. І в щасті, і в горі воно було мені другом, розрадою, втіхою... Невже ж сьогодні я мушу його покинути і, може, вже ніколи не покласти рук на ці клавіші?..

О л ь г а. Не журися, мамусю, не сумуй. Там татко купить тобі краще, модерніше. Воно стане тобі другим таким же вірним товаришем і заступить першого. Подивись, як воно вже постарілось! Чи варто везти його сотки кілометрів, щоб потім поставити його розбитим на горище і, може, вже ніколи на нього не глянути... Ми ж все-таки час від часу, чи на Різдво, чи на Великдень, будемо відвідувати старе гніздо, і тоді, уяви, як приємно тобі буде сісти за нього і почути його старий розбитий, але рідний голос.

Ш у м и ц ь к а. Не знаю, не знаю... але все, що я ось тут бачу навколо, все мені таке дороге, що, кидаючи його, я наче відриваю шматок свого живого серця. Воно неначе сходить кров'ю...

Входить Ш у м и ц ь к и й з молотком і мотузком в руці.

Ш у м и ц ь к и й. Ну, запакували ще одну скриню. Це усе, як є (показує на меблі), здається, залишимо, воно там не буде потрібне. Стару рухлядь, зайві убрання роздамо сусідам на пам'ятку. Жодних меблів також брати не будемо. Там купимо все нове, просте, модерного стилю, останнього слова, сучасного смаку.

Ш у м и ц ь к а (схвильовано, несміливо підходить до мужа, кладе руку на плече і благально дивиться йому в очі). Ромку! Лиши мене тут, разом з оцією старою рухляддю. Я буду жити серед неї й радіти, що ви всі щасливі. І все, що відчуватиме моя душа, я буду переказувати клавішам і ждатиму вас. Ось, думатиму, в неділю приїде Андрій, за

тиждень, за два на пару днів заскочить татко по дорозі до Відня або Рима, а на Великдень на цілих три тижні приїде мій маленький Борис... Коли занедужаю, відвідає мене наш лейб-медик, наш доктор медицини, ти, моя люба донечко. А там незабаром і літо... Ви всі злетитеся на відпочинок в старе гніздо до бабусі. Ходитимете на річку, в ліс по гриби, по ягоди. А скільки того крику-галасу внесете ви в вуха, в душу, мої любі пташенята! А скільки тих конфітур навариться, грибів, яблук, груш насушиться!! У Харків повезете... ану, мовляв, спробуйте, чи у нас в Галичині не такі пахучі суніці, як у вас, на Слобожанщині... Чи, може, тут є хоч краплина меду не липового?! Лишіть мене тут при старому огнищі.

Ш у м и ц ь к и й. От так! От так! Хутірської ідилії захотілося... Пасіка. Курінь серед городу під грушкою, сонечко світить, пчілки літають, медок несуть у вулики. Тихо, гарно та любо... Тільки того й чути, як обірветься й впаде яблуко або велика груша. Місто, життя, рух, крики сирен, гудіння трамваїв, вигуки "вечерніх газет" — десь далеко-далеко, майже на другій планеті... І що тобі в голову приходить, голубонько... Як маленька дитина... Ось, справді, готова заплакати... (Дивиться на годинник. Твердо). За дві години відходить наш потяг, і ми мусимо весело й бадьоро сісти в купе. На двірці буде сам консул. Отряхнемо прах від ніг своїх, забудемо все пережите. За декілька годин нас стріне цілком нове життя. Творче, радісне, вільне, щасливе життя, без жандармів, тортур, сваволі, й нагородить нас сторицею за все, за все, що ми тут зазнали.

Ш у м и ц ь к а. А ГПУ, хіба це не жандарми?

Ш у м и ц ь к и й. Мамо, як ти можеш таке говорити?! ГПУ — вартовий революції. Добрий геній з мечем! ГПУ — страшне лише для тих, хто хотів би повернути ганебне минуле: насильство, деспотизм, реакцію, владу "царів — всесвітніх шинкарів", поміщиків, фабрикантів. А для нас ГПУ — це найбільший і найпевніший оборонець, найближчий і найвірніший товариш і друг, приятель і захисник всіх трудящих в одному великанському союзі. ГПУ — це залізна рука диктатора — пролетаріату.

Дзвінок. Входить Ф а н я.

Ф а н я. Здрастуйте! Добридень!

Ш у м и ц ь к и й. А-а! От несподіванка!

Вітаються.

Ф а н я. Прийшла, щоб з вами попрощатися, товариші, побажати веселої подорожі, а вам (до Шумицького), товаришу, принесла від товариша консула пакет. (Віддає).

Ш у м и ц ь к и й. Красно дякую. Сідайте, будь ласка, товаришко. Фаня. Ах, які ви щасливі! Ви їдете до Харкова, в столицю Радянської України! Як би я хотіла поїхати разом з вами! Як би я хотіла там бути! Там стільки праці! Там стільки живого, органічного діла!

Ш у м и ц ь к и й. То їдьмо, товаришко.

Ф а н я. На жаль, я мушу бути тут. Революційна дисципліна! Мушу виконувати те, що не вміють робити інші. Але пообіцяли, що з нового року буду працювати в комсомолі. Ах, комсомол — це моя стихія. Виховувати молодь, робити з них свідомих революціонерів, корисних громадян Радянського Союзу, хіба це не мрія кожного, хто хотів би життя прожити не для себе, не для дрібнобуржуазного "щастя", а для чогось більшого, вищого, для перебудови цілого світу на засадах великих учителів соціалізму, комунізму, цієї найвищої форми і змісту людського співжиття...

Шумицький весь час підтакує головою.

Комсомол! Яке це чарівне слово! Та хіба один комсомол?! Ах, скільки там праці! Скільки там праці! Праці бадьорої, радісної, творчої, захоплюючої! А курси для неграмотних! А дитячі садки, а ударні бригади! (Пауза). Я згадала неграмотних. Неграмотність — це ганьба всього минулого. Неграмотний — як сліпий. І коли ви йому відкриваєте очі, ви думаєте: радіє сліпий. Так, він радіє, але радість його хіба можна порівняти з радістю хірурга, що показує сліпому світ, небо, сонце, шлях в майбутнє, може, не для його, а для його дітей, онуків... О, радість ця в мільйони разів більша від радості пацієнта! І я відчула вже багато разів це щастя хірурга.

Ш у м и ц ь к и й. Це дійсно велике й високе щастя!

Ф а н я. Ну, скажіть, що тут, в Європі, в цьому старому струхнявілому пеньку буржуазного тупання на одному місці, спекуляції, корупції, афер, парламентаризму, фашизму, трафарету? І порівняйте з працею там! Як там, у нас, легко працюється й дихається! Тут я сиджу в канцелярії в чотирьох стінах. Тут не стає мені повітря, простору, хоч я знаю, що та праця, яку я виконую, потрібна там, дома. І тільки ця свідомість дає мені силу. Коли ви туди приїдете, ви відразу відчуєте; що у вас вирости крила. І так відчуває і культурний робітник, і робітник з колгоспу або фабрики. Безліч праці, а енергії ще більше, й нікуди її діти. Кинулись в соціалістичні змагання. Хто кого перевершить? Ми тепер не боїмось різних недобитків, куркулів, білогвардійців, поміщиків... Вони або вимерли, або скорились, або зрозуміли красу і зміст нового суспільного ладу.

О, я, здається, забалакалась... вибачте... ви, я бачу, збираєтесь в дорогу. Не буду перешкоджати... До побачення! Комуністичний привіт всім товаришам, всій Радянській Україні! Біжу дати шифровану телеграму про ваш від'їзд, щоб вас зустріли і завчасу улаштували вам тимчасове помешкання в готелі. Трьох-чотирьох кімнат для вас вистачить?

Ш у м и ц ь к и й. Дуже, дуже вам дякую за турботи. Я думаю, трьох стане, навіть доки що двох, товаришко (стискує руку).

Ф а н я (прощаючись). Бувайте здоровенькі! Скажу одверто: заздрю вам! До побачення, але вже в столиці України, в Харкові.

Ш у м и ц ь к и й. Дякую, ще раз дякую, товаришко. Вибачте, що у нас весь час

метушня, стукання: пакуємося.

Ф а н я. Це така зрозуміла річ перед від'їздом. Всього найкращого!

Виходить, її відпроваджує Ш у м и ц ь к и й.

Ш у м и ц ь к и й (вернувшись). Золото, а не дівчина! Найдете ви у нас таку?

Ш у м и ц ь к а. Може, й у нас є такі...

Ш у м и ц ь к и й. Де там! Хто у нас має стільки віри, пориву, непохитного переконання в перемогу добра над злом?! Там всі такі: від першого до останнього. Читаєш харківські чи київські газети, однаково які, постанови колгоспних чи фабричних робітників і дивуєшся, звідки ця самовідданість, готовність віддати батьківщині або за батьківщину все-все, навіть життя! Яке чудо-диво сталося з цілим народом за ці декілька років! Така сила, така творча енергія захована в революції! Народу, мас — не пізнати! Європу, Америку переганяти смішно: вони давно перегнані! Ви уявіть цей шалений розгон!.. Перегнати віки історії, культурного розвитку, цивілізації інших народів за ці рішучо пару років! Дива на землі, повторюю, творить лише революція і її геніальні вожді.

Ш у м и ц ь к а. Коли тебе слухаєш з закритими очима, здається, не ти говориш, а запальний юнак-студент, що приїхав в сусіднє село на віче і серед натовпу шукає вогняними очима свою сімнадцятилітню кохану. Стає вона навшпиньки, щоб її побачив нечуваний промовець... Чує його слова, бачить їх блискучі зграї над ним, над собою, над натовпом, не розуміє їх, але вірить йому... Таким юнаком, мабуть, ти і зостанешся.

Ш у м и ц ь к и й. А це хіба зле? Зостатись молодим — в цьому мудрість життя. Старіється й умирає лиш той, хто вичерпав життєву силу, енергію, виснажив тіло й душу і вже байдуже стрічає схід і захід сонця. Воно сходить лише для тих, хто вміє відчувати, зрозуміти і зрадіти його сходу. І хіба ми не тягнемось, як квітки, не відчуваємо навіть тут, звідси, що там, над значною частиною нашої землі, вже зійшло нове сонце і народилось нове життя. Нашу темну, бідну, холодну землю воно пригорнуло й гріє вже своїм золотим крилом. Тільки наші старі троглодити без радості, без піднесення, байдуже й тупо дивляться на його схід, на колосальної ваги події й досягнення, й по-ослячому хитають лисими головами. Для них уже все в минулому, в старих неповоротних часах, і їх каламутні очі звернені не вперед, а назад, на цвинтар. Жити серед них — жити серед трупів і задихатись смородом. Я ним отруєний... І хіба ви разом зі мною не дихали ним?! Я так боявся за нашого Бориса, що набрався від свого оточення передчасної старості, віджитого, гнилого націоналізму... але він врешті-решт сам, самотійно, без лікарів переміг свою хворобу... Тюрми, радянські газети, знайомства в редакції з новими людьми перевернули весь його світогляд. Тепер наша родина — зразок найкращого колективу з одним серцем і думкою. Як гармонійно, в один акорд, злились наші душі! Так, моя кохана?!

Дзвінок. Ш у м и ц ь к а, почувши, вийшла в другу кімнату, входить К о з е н к о.

Ш у м и ц ь к и й. А! От не сподівався, пане товаришу. Моє поважання!

К о з е н к о. Не сподівались?! Багато несподіваного трапляється в житті. (Розмашисто подаючи руку). Здоровенькі були! Як ся евентуально маєте?

Ш у м и ц ь к и й. Евентуально добре, товаришу Козенко.

К о з е н к о. Чув, що ви їдете... хм! На Україну...

Ш у м и ц ь к и й. Як бачите. Збираємось в дорогу. Через годину відходить наш потяг. Їдемо разом, товаришу!

К о з е н к о. Ні, почекаємо. Мені, товаришу, і тут не зле. Що я там робитиму? В тюрмі я насидівся за царських часів, в Сибіру, на каторзі, теж побував і повторювати те саме не збираюсь. От хіба Соловки новина, то чи варто із-за них рушати з місця?! Для вас — це інша справа. А напишіть, товаришу, чи великі морози в Сибіру... і чи евентуально не хотілось би вам вернутись назад, погрітись біля цієї старої грубки.

Ш у м и ц ь к и й. Що ви, товаришу?! Як не соромно вам, старому соціалісту, говорити таке про соціалістичну батьківщину!

К о з е н к о. Не соціалістичну, а комуністичну, пане товаришу.

Ш у м и ц ь к и й. Та чим же комуністи відрізняються від соціалістів?! Тільки тим, що комуністи вже мають владу в своїх руках, а соціалісти тільки стремлять до того, тільки ще борються за владу, за диктатуру пролетаріату.

К о з е н к о. Ні, товаришу, помиляєтесь. То лише ваш старий приятель проповідує, дурні голови морочить. Соціалісти — не бандити, а комуністи, як самі бачите. Ось де, ось в чому закопаний собака!

Ш у м и ц ь к и й. Вибачте, але дуже невдалі й не соціалістичні дотепи... Знаючи вас як старого випробуваного марксиста і товариша, я ніяк не реагую...

К о з е н к о. Можете витягти з цього консеквенції.

Ш у м и ц ь к и й. Краще, товаришу, і для вас, і для мене їх не витягати — евентуально. Козенко. Евентуально.

Обидва сміються.

Ну що ж, товаришу, передасте листа моєму синові?.. Та оцей пакуночок... Тут чоботи, яких там немає.

Ш у м и ц ь к и й. Посоромтесь, товаришу, що ви говорите?

К о з е н к о. Кажу, що там чобіт немає. Так, так, товаришу. Там чобіт не визнають ні літом, ні зимою! Тільки чомусь самі комісари, та содкоми, та ГПУ — в черевиках, а решта — босі, а то й голі. Як і полатається в раю бути. Рай — так рай, до подробиць!.. А херувимів, а серафимів — без ліку! А як славословлять вседержителів!! Я не чув, лише читав, а ви почуєте. Візьміть з собою, товаришу, пляшку коньяку, коли боїтесь морської хвороби.

Ш у м и ц ь к и й. Дивак ви, товаришу, все і зі всього жартуєте. Веселу вдачу маєте. Ну, як кому подобається. Хто до чого...

К о з е н к о. Так передасте, питаю? Скажіть просто, одверто!

Ш у м и ц ь к и й. Звичайно. З великою охотою, товаришу, і те, і друге. Тільки, розуміється, коли в листі немає нічого, подібного до того, що ви іноді говорили...

К о з е н к о. Ні бомб, ні прокламацій! Не бійтесь, товаришу, я вас не підведу. Та як побачите сина, скажіть йому, що батько про нього пам'ятає, і дуже, підкресліть, дуже хотів би його бачити. Коли не дурень, то він зрозуміє.

Дзвінок. Входить с т а р а н я н ь к а Шумицьких і витирає хусткою очі. Кидає на підлогу пакунок.

Н я н ь к а. Панночку! Застала! Всі ще вдома? Дістала листа і як була, так і поїхала. Боялась, що не встигну, не застану! (Цілує Шумицького. Помітивши Козенка, низько вклоняється).

Ш у м и ц ь к и й. Спасибі, няню. Всі вдома, всіх побачите, і всі будуть раді з вами попрощатись. Ідіть далі. Пакуємось цілий день. Чуєте? Аж в голові молотки стукають.

Н я н ь к а. Ой панночку, що ви надумали!.. Ой панночку, не їдьте. І мене не дайте на журбу та поталу: та я ж не матиму ні вдень, ні вночі спокою. Та я ж очі виплачу за вами. Та там же люде попухли з голоду... Цілі села повимирали. Хати пустками поставали. Це я чула від свого кривого, що насилу живим вирвався звідти. Та там в деяких селах не знайдете ані душі живої. Не побачите ні курочки, ні качечки. Де там! Пес не загавкає, кітка не замявкає..

К о з е н к о. Правду кажете, бабусю. Там не будуть булочку маслечком намазувати та чайком запивати.

Ш у м и ц ь к и й. Стара, брехлива пісня! Не вірте, няню. Хіба всьому можна вірити? (Дивиться на годинник). Ну, вибачте, я ще маю дещо переглянути. (Бере з стола якісь папери).

Н я н ь к а вийшла.

К о з е н к о. Так бувайте здорові! Швидко повертайтеся. Та ви довго там не засидіться. І Кирилович були там та швидко благополучно втекли до Берліна.

Ш у м и ц ь к и й. Добре, добре, товаришу, бувайте здорові. Вибачте, що мало часу маю. Самі розумієте. Їхати, так їхати. За півгодини від'їздимо. Дякую, що зайшли.

К о з е н к о. До побачення... тут або там...

Ш у м и ц ь к и й. Там, там, товаришу..

К о з е н к о пішов

(До других дверей). Мамо, все готово? Май на увазі, що за півгодини ми рушаємо.

Ш у м и ц ь к а (в дверях). Дрібниці лишилися: те, що треба в куфер взяти собі на дорогу та харчі треба купити.

Ш у м и ц ь к и й. Багато не набирай: в вагоні-ресторані все добудемо.

Дзвінок. Входить К у л ь ч и ц ь к и й.

Ш у м и ц ь к и й. А, це ви, товаришу! Нарешті!..

К у л ь ч и ц ь к и й. Спакуватись не так легко. Здається, ми ще маємо час, але не так багато.

Ш у м и ц ь к и й. Ну, як же з вашим маєтком? Продали? Подарували партії? Ви ще вчора вагались.

К у л ь ч и ц ь к и й. І продавати було нікому, і партійних товаришів тутешніх я добре не знаю. Доки що я залишив все на управителя. Вже звідти дам розпорядження, що з ним робити. Був сьогодні у швагра. Страшний, упертий чоловік! Каже: чи ви розумієте, що ви робите, куди ви їдете? Ви думаєте, що в рай, а там гірше, як у пеклі. Людям, каже, їсти нічого, а влада робить самі дурниці, які у них чомусь називаються помилками. А я на те кажу: "Коли мала дитина або молода соціалістична держава спотикається і падає, то є ще надія, що вона встане і піде, а коли стара баба, така як буржуазна Європа, впаде, то її хіба підвести можна буде, але з поламаними кістками однаково вона стояти не зможе, навіть на однім місці.

Ш у м и ц ь к и й. Дуже, дуже добре сказано!

К у л ь ч и ц ь к и й. А де ж пані добродійка?

Ш у м и ц ь к и й. Ах, все не може розлучитись з хатніми пенатами. Кожна дрібниця, портрет, шкатулка або поламаний стілець викликає у неї спогади, емоції... Вона розлучається з ними, як з живими істотами. От і кажіть, товаришу... Жінка, на жаль, і досі залишилась жінкою і насамперед матір'ю. Діти для неї — спільна кров, а не спільні ідеї... Але пройде пару років, і соціальне виховання дітей засипле цю прірву між жінкою і чоловіком. А дитина без дурних казок про русалок, мавок, драконів виховується здоровою, з міцними нервами, з реальним поглядом на життя.

К у л ь ч и ц ь к и й. А прецінь ви, товаришу, не так давно писали найдивовижніші речі для дітей. Я вам казав ще тоді, що це помилка, анахронізм, блудна стежка для дитини.

Ш у м и ц ь к и й. Поки людина позбудеться тягара тисячолітніх помилок людства, багато ще наробить дурниць. Але тепер, товаришу, ми вже позбулись...

Дзвінок. Входить д і в ч и н к а з к в і т а м и.

Д і в ч и н к а. Тато й мамуся хворі, вони не приїдуть на двірець і прислали ці квіти.

Ш у м и ц ь к и й. Що з ними?! Обоє занедужали?

Д і в ч и н к а. Ні, у мами голова болить, а тато бояться виходити.

К у л ь ч и ц ь к и й. На двірець?

Д і в ч и н к а. Так.

Ш у м и ц ь к и й. Ну, поздоров, Славочко, і тата, і маму. Скажи, шкода, що вони так нагло занедужали. Побажай їм швидко стати здоровими і подякуй за ці прегарні квіти.

Дівчинка пішла.

Кульчицький. Різні бувають хвороби, але добре, що більшість їх не смертельна.

Шумицький. Це правда, товаришу.

Кульчицький. Зустрів оце перед годиною сина нашого великого артиста. Чому, питаю, не їдете додому, на Україну? Невже, кажу, краще цілими днями, а то й ночами вистоювати або куняти в таксі, як їздити на своєму авто до себе ж, на хутір, разом з батьком?! А він вирячив очі на мене, дивиться і мовчить. Вашому татові, кажу, з огляду на його великі заслуги перед мистецтвом, повернули його хутір і подарували люксове авто, а ви тут сидите і ждете, що хтось сяде і заплатить вам золотого. А він як одріже мені: "Ідіть до всіх чортів! Бачите, в яких шкарбанах ходжу?! А чому? А тому, що свої чоботи передав батькові, бо ходив босий на старості літ... Очевидно, за свої заслуги!.." Ну скажіть мені: що це? Сліпота чи така завзята упередженість, консерватизм?..

Шумицький. Коли б ви знали, товаришу, яку боротьбу я тут видержав з цими тупоголовими баранами! Скільки коштувало нервів, енергії, щоб когось переконати! Але треба сказати, що ті, які усвідомили свої помилки, вже зробились завзятими революціонерами і оборонцями Радянського Союзу. Деякі з них і в'язниць зазнали, і переслідувань і, нарешті, повернулись додому, і стали корисними робітниками.

Дзвінок. Входить делегація.

Делегат. Ми, делегати від ваших співробітників і товаришів по журналу, прийшли сюди, щоб від цілого серця поздоровити вас і побажати щасливої тріумфальної подорожі. Ви заслужили цього. Ваш великий талант, ваші переконання й віра в те діло, що ви тут, "на нашій, не своїй землі", робили, мали колосальне значення для всіх скептиків. Багато невірних Томів увірувало і перейшло на ваш бік. Летючи думками за вами на Радянську Україну, просимо прийняти запевнення, що ми, які тут зостанемося, продовжимо вашу працю. Скажемо одверто: нам бракує вашої енергії, вашої мужності... Природа не всіх рівно наділяє, і ми будемо робити, що дозволять наші сили і засоби. Не дивлячись на несприятливі обставини, ми все ж таки твердо постановили заснувати газету. Може, вона поки що буде неперіодичною, але при першій можливості і евентуальній вашій допомозі вона зробиться щоденним органом. Ми йдемо назустріч вам, назустріч вашим бажанням і порадам. Ще раз всього доброго! Хай щастить вам на новому шляху, за новим верстатом праці! До побачення! До скорої зустрічі!

Шумицький. Дякую, товариші. (Стискує руки). Ви, товариші, мене зворушили відданістю тим ідеям, за які я боровся. Ви були свідками цієї боротьби. Я також ішов завжди назустріч вам і робив для кожного все, що міг. Не пам'ятайте лише дріб'язкових непорозумінь: без них не обходиться ні в одному великому живому ділі.

Ще раз дякую. Про ваші заміри я буду говорити в Харкові і певний, що ви незабаром побачите наслідки цих розмов. (Подає руку).

Чути окремі голоси делегатів: "Моє поважання", "Дякуємо, пане товаришу", "Напишіть нам, як доїхали". Виходять.

Ш у м и ц ь к и й. О, між нами буде якнайтісніший контакт! (До Кульницького). Бачите?! Моя праця не була марною...

К у л ь ч и ц ь к и й. Хто каже, товаришу... Ви велике діло зробили. Ви можете спокійно тепер відпочити.

Ш у м и ц ь к и й. Так, я дійсно шалену працю тут перевів, ціле громадянство збудив і озброїв проти себе, і може, трохи стомився, але відпочивати не збираюсь! Для мене життя — це праця! Жити — значить працювати, творити! І я ще багато, багато зроблю для народу, для людства.

Входить Ш у м и ц ь к а.

К у л ь ч и ц ь к и й. Цілую руці пані добродійці.

Ш у м и ц ь к а. О, а я й не знала, що ви тут. А ми з самого ранку сьогодні пакуємось... (До Шумицького). Старий! Чи ми ще маємо час? Щось ти дуже забалакався.

Ш у м и ц ь к и й. Насамперед, я не старий, а вдруге.. чого ти заплакана? Бачите, товаришу, жінка, як я казав, завжди — жінка. Сором, товаришко жінко! Забудь усе старе! Воно віджило свій вік. Пройде день, ніч, і новий ранок нас привітає цілим потоком саява, блискучим усміхом доки що не знаного, лише відчутого щастя. Ти будеш пити його цілими пригорщами і бадьоро, натхненно працювати не тільки для родини, а й для цілого радянського безкласового суспільства, для цілого людства.

Входить Ольга і вітається з Кульчицьким.

К у л ь ч и ц ь к и й. Моє поважання! І вас примусили працювати? Ай-ай-ай!

Ш у м и ц ь к и й. Чому ти така бліда? Може, також не хочеш їхати з нами і хочеш лишитися тут, де вже немає чим дихати...

Ольга мовчить.

К у л ь ч и ц ь к и й. Панночка не хоче, розлучитись з своєю кіткою. Шумицький. Ну, коли це перепона, ми можемо її взяти з собою.

Вбігає Андрій.

А н д р і й. Татко! Квитки готові, авто біля дому. За 20-30 хвилин треба буде вирушати!

Входять Борис і нянька.

Борисе, авто приїхало, давай виносити!

Б о р и с. Давай докажемо, що ми також маємо силу.

Виносять пакунки спочатку ті, що лежать у вітальні, а потім — з других кімнат. О л ь г а допомагає.

Ш у м и ц ь к а (до няньки). Доглядайте ж, няню, всього, що на вас залишаємо. Я щотижня вам писатиму. Пишіть і ви обов'язково. Про все, про все, про всі новини. Адресу вам подам негайно.

Н я н ь к а. Все до останньої крихітки збережу, пилиночці не дам упасти... Приїдете — побачите.

Ш у м и ц ь к и й. Приїдемо, няню, приїдемо.

Н я н ь к а. Панночку! Але що у нас вчора на базарі люде розказували. Мати Божа! Кажуть: люде звідти тікають, як миші, до Польщі, до Румунії, пливуть через ріки, повзуть житами, травами. Кажуть, ні багнети, ні кулі їх не спиняють. Як саранча, гинуть по дорозі, а сунуть: ідуть, біжать, наче від вогню. Села, як вимерли. Чого ж, панночку, ви туди їдете?

Ш у м и ц ь к и й. Дурниці плетуть дурисвіти. Люде не розуміють, що новий час настав, кращий час і для нас, і для всіх, і для таких, як ви, Марійко. Час визволення всіх трудящих. Приїдемо незабаром, приїдемо визволити і вас, і таких, як ви. Цілий світ, Марійко, визволимо від біди й визиску! Ну, в дорогу!

Всі вже одягнені. Прощаються.

Прощайте, Марійко, на Різдво до нас приїдете. Папери й гроші вишлемо.

Виходять.

Н я н ь к а. Щастя ж вам. Боже! (Витирає сльози). Чи чого не забули?

Всі вийшли. Лишилась сама Марійка. Чути, як загули мотори.

Ш у м и ц ь к а (вернувшись). Хочу ще раз поглянути... Марійко, Марійко! (Падає їй на груди, обіймає).

Н я н ь к а. Чи побачу ж вас коли-небудь? (Плаче).

Ш у м и ц ь к и й (в дверях). Їдемо!..

Завіса

III

Кімната. Права сторона зроблена з тонких дощок. Чути через неї якісь сварливі голоси. Примітивні то з табуреток, то з скринь ліжка. На загально убогому тлі виділяються речі, очевидно, привезені з дому. Ш у м и ц ь к и й за столом щось пише. Ш у м и ц ь к а щось латає.

Стук у двері. Входить г о л о в а д о м о в о г о к о м і т е т у.

Г о л о в а д о м о в о г о к о м і т е т у. Сьогодні прийде до вас на ніч один громадянин, що не має тимчасово помешкання. Отже, влаштуйте йому постіль.

Ш у м и ц ь к и й. Змилюйтеся, товаришу, ми самі ледве вмістилися в цій маленькій кімнаті, а тут ще когось... Це абсолютно неможливо.

Г о л о в а д о м о в о г о к о м і т е т у. Це є постанова комітету. Мусите виконати.

Ш у м и ц ь к и й. Добре, товаришу, але це є виключено.

Г о л о в а д о м о в о г о к о м і т е т у. Ви приїхали сюди і хочете заводити у нас капіталістичні порядки?

Ш у м и ц ь к и й. Я? Капіталістичні?! Що ви? Я такий же ворог капіталу, як і ви, товаришу. Ми обидва — соціалісти-комуністи. Так, товаришу, коли треба було, ми перейшли з двох кімнат в одну, але тепер, коли один син спить на підлозі, ще когось давати до нашої кімнати — це абсурд!

Г о л о в а д о м о в о г о к о м і т е т у. У нас часом в одній кімнаті міститься по чотири родини і не нарікають.

Ш у м и ц ь к и й. На одну кімнату чотири родини, це трохи забагато, товаришу.

Г о л о в а д о м о в о г о к о м і т е т у. Ваша критика, громадянине Шумицький, може вам пошкодити. Попереджаю!.. Одже, я не маю часу на розмови з вами і прошу, власне, наказую іменем комітету улаштувати на ніч безпритульного громадянина. (Вийшов).

Ш у м и ц ь к а (що весь час сиділа, щось шиючи, підвела голову і відкинула шитво). Яка грубість! Яка безличність!

Ш у м и ц ь к и й. Мовчи... все виясниться. (Нервово ходить по кімнаті). Якийсь йолоп, якийсь хам буде тут наказувати! (Схаменувся, наче згадав, що можуть підслухати, і зробив знак рукою).

Ш у м и ц ь к а. Куди ти нас завіз?..

Ш у м и ц ь к и й. Ах, лиши!.. Серденько, ми не знаємо тутешніх умов,

розпоряджень, різних постанов, декретів... Поживемо, приглянемося, прислухаємось, зрозуміємо і пристосуємось до тутешнього життя. Звичайно, воно ще не є й не може бути досконалим: соціалістичне будівництво почалось, продовжується, але ще далеко не довершене. І тому так багато праці для кожного. І то, голубко, в кожній ділянці. А для мене — і віку не стане... Наприклад, тепер готуюсь до викладу про літературну творчість емігрантських недобитків петлюрівщини. Я їм покажу! Все пір'я з пухом вискубаю! Ти знаєш, я умію!

Ш у м и ц ь к а. Ну, а все-таки будь більш-менш справедливим. Шумицький. Хай сюди їдуть. Не хочуть, бояться... мабуть, не без причини!..

Входить сусідка.

С у с і д к а. Куди ви поділи мою бараболю?

Ш у м и ц ь к а. Яку, громадянко?

С у с і д к а. Ви поставили свою зупу у мене на плиту, а я пішла солі позичити, а як вернулася, то ні вашого горщика, ані моєї бараболі не стало.

Ш у м и ц ь к а. Я більше не заходила туди і не знала, що ви вийшли з хати.

С у с і д к а. Де моя бараболя, питаю?

Ш у м и ц ь к а. Я ж кажу вам, що більше до вас не заходила.

С у с і д к а. А я ж просила вас доглянути.

Ш у м и ц ь к а. Але ж ви не казали, що збираєтесь кудись виходити.

С у с і д к а. Не казала?! Хіба б забула? Хіба можна хату хоч на хвилину залишити без догляду?.. Чим же я діток нагодую?

Ш у м и ц ь к а. А ви подивіться добре, може, вона десь стоїть...

С у с і д к а. Ви в себе подивіться! Я вже дивилася. Може, ви її самі з'їли!? Я не вийду з хати, доки не поставите на стіл мою бараболю... Хіба ви знаєте, як то легко було її дістати?! Ворогові не бажаю. А ви навіть оком не глянули... Вам важко було підвестися... А я за 20 верстов по неї ходила. Ноги порепались. Пальці позбивала... Що ж ви мовчите? Де вона, кажіть! А то я поскаржусь, і тоді побачите, що вам буде.

Ш у м и ц ь к а. Я вам повторюю ще раз, що ніякої вашої бараболі я не бачила і навіть не заходила до кухні... Що ви, громадянко, від мене хочете?

С у с і д к а. Бараболю... Тільки свою бараболю.

Ш у м и ц ь к и й. Скільки було там тієї бараболі?

С у с і д к а. Фунтів 3-4, а може, й більше.

Ш у м и ц ь к и й (виймає з-під ліжка кошик). Натє, тут 6 буде... Тільки дайте нам спокій і на будуче знайте, що ми не брались і не беремось стерегти ваші речі.

С у с і д к а (висипаючи бараболю). Так, вже тепер буду знати... Я думала, по-сусідськи...

Ш у м и ц ь к а. Добре, громадянко, "по-сусідськи"! Хіба так розмовляють по-сусідськи?!

С у с і д к а. Не сердьтесь, барине. Я знала, що ви не з нашого брата і не захочете

мого. (Пішла).

Ш у м и ц ь к и й. Ну, як тобі подобається ця мадам? Трапляються ж такі екземпляри...

Ш у м и ц ь к а. Щось занадто часто... Ех, Ромцю, Ромцю... Так мені не хотілось їхати... Ах, що б я дала...

Ш у м и ц ь к и й. Мовчи, лиш, не треба... Все буде гаразд! Запевняю тебе! Цими днями я перебалакаю, де треба, і розмови про бараболю стануть виключені.

Пауза.

Ш у м и ц ь к а. Чим же я вас нагодую? Є крупа, але нема ні сала, ні олії. І де, на чому я варитиму? Проситись знову... кланятись, понижуватись? Ах, це занадто тяжкий хрест для мене... Я не можу, Ромку, того винести. Може, я не звикла, але не можу... Згадую еміграцію... Часом було нелегко, але хіба може бути якесь порівняння?!

Ш у м и ц ь к и й. Кажу тобі, голубко, все це улаштується. Треба лише пару днів, тільки пару днів потерпіти, почекати, поки повернуться із Москви, із з'їзду. Ці дрібні, просто смішні ексцеси швидко забудуться, і я певний, що колись навіть весело буде їх згадувати...

Ш у м и ц ь к а. Ти так в цьому переконаний? Не думаю... навпаки, Ромцю. Це буде щодня, і кінця-краю цьому не видно... Слухай: я не хочу тебе хвилювати! Вибач, але я помічаю до себе якесь дуже непевне відношення. Не скажу — вороже, але в усякім разі не таке, якого я ждала, якого мені хотілось би...

Ш у м и ц ь к и й. Ну що ти... Це тобі здається. Може, й є ще одиниці, що дивляться на нас, як на австріяків, але ж це уніками, печерні люде, що ще не вимерли. Їх, власне, треба було б в клітках возити та за гроші показувати, але Радянська влада дивиться на них крізь пальці і з почуття гуманізму дає їм спокійно дожити свого старого віку.

Ш у м и ц ь к а. Це я не раз помічала і не тільки з боку тих, про кого ти кажеш. Навпаки, прості старі люде, з якими доводилось стріватись, ставились до мене уважливо, з якоюсь щирістю, навіть теплотою, ніби... з якимсь співчуттям. А молоді, урядовці, апаратчики... мені робилось холодно від їхнього погляду. Вони проймали душу, наче крижаними голками.

Ш у м и ц ь к и й. Ну, це вже, голубко, хвора уява, навіть, я сказав би, якесь упередження. Коли б ти бачила, як гаряче стискають мені руку наші комісари, як щиро ставляться до мене, до моїх планів, проектів, як високо цінять мої бойові змагання з цілим галицьким суспільством, ти ніколи б цього не сказала, навіть не подумала. Правда, я згоджуюсь з тобою, може, для декого ми "чужі", з "чужого краю", але хіба з цим можна рахуватись?! Вони не грають абсолютно ніякої ролі в громадському житті. Багато ще значить наш діалект, якого ми конче мусимо позбутись! І власне, ніхто ще нас не встиг пізнати, що ми за люде і які. Поживемо, познайомимось з людьми, і вони нас пізнають, і побачиш: приятелів і друзів буде, як маку!

Входять Андрій і Борис. Борис кинувся до стола і став щось писати.

Андрій. Татку, мамцю! Все пройшло знаменито! Коли я сказав: "Тільки наш великий всесоюзний вождь виведе пролетаріат в землю обітовану",— грім оплесків! Хтось до мене підійшов і шепнув: "Вітаю з успіхом! Сподіваюсь, що ви незабаром дістанете високе призначення". Себто посаду.

Шумицький. Стискую руку, сину-товаришу! Андрій. А що ти, мамусю?!

Шумицька. Я б хотіла вас нагодувати, та без вас сталась така неприємна історія...

Шумицький. Що ти звертаєш увагу на якусь дурну бабу. Зупу хтось украв...

Андрій. Я їсти не хочу. Хіба це важно? Пам'ятаєш: "Не єдиним хлібом буде живий чоловік..."

Хтось стукає в двері і входить.

Той, що ввійшов. Прошу розписатись. (Подає папери).

Шумицький. Мати Божа! Лишенько! Заговорився, забув. Присягаюсь — забув! (Показує папір дружині, розписується).

Посланець виходить.

Шумицька. Як... і його запідозрили? Що ж це таке? Ти мусиш його захистити. Це якесь непорозуміння.

Шумицький. Я не знаю. Так тяжко розуміти тутешні обставини... але, очевидно, щось було... Так, без причини...

Шумицька. Ти не знаєш його? Він же цілі роки листувався з тобою, намовляв їхати, вислав книжки... Хіба б він, старий, переконаний революціонер, міг би щось писати проти уряду, влади? Нарешті, покажи його листи. Реабілітуй його, це ти мусиш зробити як приятель, товариш.

Шумицький. Я майже все листування залишив вдома. Але що я маю робити? Я мушу вірити тим, хто його ближче знає. Цього нарешті вимагає революційний такт і дисципліна.

Борис. Але ж це твій найближчий друг, татку... ще з передреволюційних часів. Ти сам казав, що він так багато для тебе зробив.

Шумицький. Все, що можна зробити, буде зроблено. Я ж, власне, не знаю, в чому його обвинувачують. Розуміється, нічого серйозного... Якась дурниця, непорозуміння, може, наклеп з боку недобитків контрреволюції. Може, Андрію, підєм разом?

Андрій. Добре, з охотою, татку.

Шумицький і Андрій виходять.

Шумицька (оглядається, прислухається). Борисику! Я вже мушу уважати, чи ніхто не підслухує. Подивись обережно за двері.

Б о р и с одягає капелюх, наче йде з дому, сміливо одчиняє двері, дивиться, знову зачиняє і кидає капелюх.

Б о р и с. Нікого... Тим часом — нікого.

Ш у м и ц ь к а. Це тобі не Відень і не Париж... Я нічого не розумію, але серце так чогось стискається і щемить. Воно завмирає, коли я стріваюсь з тутешніми людьми.. А безпритульних дітей боюся й бачити!.. Жах мене огортає. Я позавчора бачила, як серед дня ограбували якусь жінку... і то на очах міліціонера!..

Б о р и с. Що він один проти ста зробить? Не буде ж він по дітях стріляти. І з безпритульними вже дають раду... Нам, мамусю, дуже важко зрозуміти наддніпрянське життя та й людей. Тут все навпаки... І не дивно! Хіба ми мали революцію? Ми мали лише хвилеву війну і все залишили на місці. А тут всі старі боги повалені! Згадай: ще перед тисячею літ найбільш страшного Перуна прив'язали до конячого хвоста, а потім кинули в Дніпро-Славути. Мовляв, досить тобі, старий, богувати, набогувався, хай ще й інші побогують! Нам все це важко зрозуміти.

Ш у м и ц ь к а. Я нічого не хочу для себе. Я живу лише вами, вашим щастям. Я нічого не потребую, тільки бачити вас здоровими, щасливими, бадьорими. Часом мені здається, що я своє "я" залишила там, вдома. Власне, душа моя — це ви, але щось моє, тільки моє, було до вас, і я його залишила вдома, там, з старою Марійкою.

Б о р и с. Але ж ти, мамусю, в кожную хвилину можеш поїхати на пару тижнів або й на цілий місяць додому й відвідати свою Марійку. Поживеш там, порозказуєш, наговоришся досхочу і повернешся до нас. Привезеш всякої всячини, чого тут тим часом бракує, примус захопиш, і заживемо ми тут, як пироги в сметані. Не журись, мамунцю, все буде добре! Ось побачиш. Незабаром татко буде в Держвидаві, я в Наркомпросі, Андрій — редактором журналу, сестра покине посаду в Києві і працюватиме в комісаріаті здоров'я. Ти знаєш, вже обіцяно їй! З першого будемо знову всі разом.

Ш у м и ц ь к а. В цих... апартаментах?.. Борис. Хіба, мамусю, в цьому щастя?.. Хіба ми потребуємо апартаментів?

Ш у м и ц ь к а. Окрема кімната для неї не зашкодила б.

Б о р и с. Все, мамусю, будемо мати: і кімнату, і меблі. А скільки грошей тобі приноситимемо! Ну що ти, мамцю, з ними робитимеш? О, знаю, ти, певно, щомісяця посылатимеш Марійці. І вона, старенька, не знатиме, що з ними робити... Буде свічки купувати та Богу за тебе молитись.

Стук у двері. Пауза

Ш у м и ц ь к а. Можна. Прошу. Зайдіть.

Входить схвильований К у л ь ч и ц ь к и й.

Ш у м и ц ь к а. О, нарешті зібралися. Сідайте, розкажуйте. (Вітається).

К у л ь ч и ц ь к и й. Знаєте, що сталося? Що сталося?!

Ш у м и ц ь к а. Що? Тільки прошу, не лякайте. Тільки не лякайте. Говоріть...

К у л ь ч и ц ь к и й. Сьогодні украли мій шляфрок. На моїх очах! Я його купив у Цвібака у Відні. Чудесний, м'який, легкий, як пух.

Ш у м и ц ь к а (легко зітхнувши). Ну, це ще півлиха, товаришу Кульчицький... Хто ж? Як це було?

К у л ь ч и ц ь к и й. Годин в сім я прокинувся, але вставати так рано, каюся, не звик, і тому приємно було ще полежати й подумати. Цілу ніч мені не спалось. Щось мене, вибачте, кусало... Я десятки разів перевертався з боку на бік, запалював електрику, полював і, треба сказати, дуже успішно... Але коли гасив світло і починав засипати, знову на мене щось лізло, і знову повторювалась та ж сама історія.

Ш у м и ц ь к а. Бачите, а кажуть, що історія не повторюється...

К у л ь ч и ц ь к и й. Вам легко жартувати, товаришко добродійко, а побули б ви... ні, ні!., вибачте, це є ляпсус лінгве, — я вам цього не бажаю. Ну, коротко кажучи, якось я заснув, прокинувся годин в десять, лежу і розглядаю свій будуар. Думаю, де вони, ці милі створіння, ховаються? Не інакше, думаю, як в оцій дощатій стіні, в щілинах між дошками. І навіщо я там свій шляфрок повісив? Треба, гадаю, його буде добре обдивитись, а то, чого доброго, і вдень не матиму покою. А дошки, треба вам сказати, сягають не так, як у вас, до самої стелі, а добрих ще півметра лишається. За цією стіною живе якийсь "тип", що приходить і зникає, як тінь. Ніколи не знати, чи він в хаті, чи вийшов. Та я його так ні разу і не бачив.

Ш у м и ц ь к а. Добрі сусіди! Живете дійсно по-сусідськи...

К у л ь ч и ц ь к и й. А що мене обходить, хто там живе!? Краще далі бути від сусідів.

Ш у м и ц ь к а. Може, й ви маєте рацію.

К у л ь ч и ц ь к и й. Ну, я лежу й дрімаю. І враз мені здається, що з-під стелі висувається чиясь величезна лапа, знімає з гвіздка мій шляфрок і тягне його нагору. Чи я спав по-заячому і все це бачив, чи мені приснилося, не знаю, але коли я прийшов до пам'яті і зрозумів, що це все значить, — мене в піт кинуло. Як обпечений, схопився я з ліжка і кинувся за двері... Та якось схаменувся, що на мені убрання Адама, і пускатись доганяти — ризиковано. Вірте: я ледве не заплакав. Ах, який це був чудесний, вигідний шляфрок!

Ш у м и ц ь к а. Заспокойтесь, товаришу Кульчицький. Коли дасте мені матеріал, я вам такий самий пошю.

К у л ь ч и ц ь к и й. Ой, справді? Цілую руці пані добродійці.

Входять Шумицький з Андрієм і якось байдуже вітаються з Кульчицьким.

Ш у м и ц ь к а. Що з тобою, Ромку? Ти наче не свій. Щось сталось? Що? Ти говорив...

Ш у м и ц ь к и й. Дуже неприємна, дуже неприємна історія. Андрій був на галереї, хай він розкаже.

К у л ь ч и ц ь к и й. Я догадуюсь, де ви були. Що ж таке? Я ж його знаю добрих два десятки років. Революціонер, послідовний, безкомпромісний. Я десь читав, що йому докоряли за якусь статтю, здається, літературно-критичного характеру. Згадав, здається, про самостійні шляхи і напрямки української драматичної творчості, взагалі — літератури. Але це дискусійна тема... Її варто обговорити, висвітлити з усіх боків і зробити раз назавжди певні висновки. Коли у когось з'являється якийсь сумнів, треба зразу ж його з'ясувати, знайти причину і виправити логічну помилку. Ну, що ж там було? Розкажіть.

Ш у м и ц ь к и й нервово ходить.

А н д р і й. Промовці доводили, що мається справа з національним ухилом, що це був свідомий, хоч замаскований революційною фразеологією, націоналістичний ухил. І татко голосував за виключення його з партії.

К у л ь ч и ц ь к и й (спалахнувши). Товаришу, це ж абсурд! І ви, і я — ми ж знаємо його стільки років! Це ж, безумовно, стопроцентний більшовик поза всякими підозріннями... Я пам'ятаю його виступи під час Центральної ради, Директорії. Заслужений більшовик, товаришу.

Ш у м и ц ь к а (побачивши, що Борис одягає капелюх і збирається відходити). Куди ти, Борисе?

Б о р и с. Піду пройдуся, щось у мене голова заболіла. (Виходить).

Ш у м и ц ь к и й. Що й говорити, неприємно! (Ходить по кімнаті).

Ш у м и ц ь к а. Дуже, дуже сумно...

К у л ь ч и ц ь к и й. Ай-ай-ай! Пристрасті затемнюють розум. Треба було відкласти, обдумати. Революційна гарячка! Вона добра під час революції, до перемоги, а коли ворог переможений, треба остудитись і покликати тверезий розум.

Ш у м и ц ь к и й. Атмосфера була пекельна і запалювала кожного, товаришу. Згодьтесь з тим, що ми люде іншої культури, іншої психології... Ми мусимо пристосовуватися до всього тутешнього. Коли часто ми не можемо навіть згруба зрозуміти деяких тутешніх явищ, як ми можемо розібратися у всіх нюансах? Ми можемо тільки вірити і підтримувати свідомих і відданих революції товаришів, які знають, що роблять. Ми прецінь приїхали сюди, щоб працювати разом з ними, допомагати їм, а не вставляти палки в колеса... Це не наше завдання, а різних шкідників.

К у л ь ч и ц ь к и й. Висвітлювати факти — це не значить вставляти палки в колеса. А що ви скажете, товаришко добродійко?

Ш у м и ц ь к а. Ах, як мені тяжко, товаришу Кульчицький, як неприємно, що Ромко голосував проти нашого спільного друга. Я просто не можу зрозуміти, який націоналістичний ухил міг мати найзаклятіший ворог націоналізму. Хіба він коли-небудь відрізняв українця від москаля, жида, француза, німця, поляка? Для його всі

друзі, хто однаково з ним думав і йшов до однієї мети, до соціалізму. Але ми, як українці, прецінь мусимо дбати про свою національну культуру. Як ми можемо спричинятись до розвитку культури того народу, ну, скажім, хінського чи японського, коли ми навіть самої його мови не розуміємо? Насамперед і найбільше ми можемо зробити для свого народу, і це наш головний обов'язок. Це така самозрозуміла річ.

К у л ь ч и ц ь к и й. Слушно, цілком слушно, товаришко!

Ш у м и ц ь к и й. Я вам не суперечу, навпаки, цілком погоджуюся з вами, але під час диктатури пролетаріату мусять переважати класові, соціальні завдання над національними. Це переходова доба. Коли революція, пролетаріат переможе класового ворога, змете з лиця землі всі рештки буржуазного ладу і очистить місце для нового будівництва на засадах соціалізму, тоді настане пора вільного розвитку національної культури. Мусимо насамперед знищити соціальні нерівності, а потім — національні. Тому я вважав справедливим під час диктатури рішуче осудити націоналістичні ухили нашого старого товариша як шумскіста, як зрадника марксизму та ленінізму. Йому загрожує заслання... Так, його заслали на 10 років.

К у л ь ч и ц ь к и й. Ай-ай-ай, ай-ай-ай!

Ш у м и ц ь к а. Що ти говориш? На 10 років!! І ти голосував за заслання?!

Ш у м и ц ь к и й. Так, я голосував за заслання. Моє сумління чисте, як краплина води.

Вбігає Б о р и с.

Б о р и с. Новина! Страшна новина! Всі. Що та же? Що сталося? Що, кажи! Борис. В Ленінграді якісь злочинці забили комуністичного діяча, найближчого друга нашого великого вождя.

Ш у м и ц ь к и й. Хто забив? Хто? Який божевільний?

Б о р и с. Одні кажуть, що якийсь чужинець, другі — що робітник з фабрики. Це, виявляється, сталося вчора чи навіть раніш. Ідуть арешти. Кажуть, напали на сліди.

Ш у м и ц ь к и й. Яка підлість! Вони думають, що атентатами, бомбами уб'ють ідею! Ні! Ідеї безсмертні!

К у л ь ч и ц ь к и й. Ай-ай-ай! Ну, я піду. Моє поважання. Атмосфера не сприяє спокійній кабінетній праці. (Пішов).

Ш у м и ц ь к а. Я далі не можу витерпіти... Щодня, щодня щось нового! Вранці я вистояла 6 годин біля крамниці. Наслухалась всього на свою адресу. І що ми "закордонні буржуї", і що маємо долари, і що приїхали об'їдати селян і робітників, коли і без нас їм нічого їсти. Ромку, я не видержу, я так не можу!..

Ш у м и ц ь к и й. Все це жіночі нерви.

Ш у м и ц ь к а. Бачити вас щодня голодними...

Ш у м и ц ь к и й. Це дурниці, мамусю.

Ш у м и ц ь к а. Марійко, Марійко!.. Правду вона казала. Вернутись би нам, Ромку.

Ш у м и ц ь к и й. Куди?! В те болото? Їдь сама!

Ш у м и ц ь к а. Подивись, як схудли діти, як ти випадаєш...

Стук в двері. Входить 5-6 озброєних людей.

С т а р ш и й. З наказу ГПУ ви заарештовані.

Ш у м и ц ь к и й. Я? Я — Шумицький.

С т а р ш и й. Всі! Одягайтесь!

Ш у м и ц ь к и й. За що? Товаришу... Старший. Без розмов! Виходити!

Ш у м и ц ь к а. Всі?! Ромку, що сталося?

С т а р ш и й. Прошу не розмовляти! Не брати з собою нічого! Марш!

Ш у м и ц ь к и й. Ходім!.. Це якесь непорозуміння.

Ш у м и ц ь к а. Діти, Ромку... Що це таке?! (Виходять).

С т а р ш и й (до колеги). Зостаньтеся тут: наложіть печаті!

Завіса

IV

Камера в льоху. Часом долітають звуки мотора, голоси, крики.

Х. (одчиняє двері, входить і на порозі комусь кричить). Іди сюди! Тут зараз нікого немає...

З. (входячи). Ну що ж, товаришу, був уже присуд? Запроторили далеко? На Сибір, на Соловки?

Х. Декого дуже далеко, аж надто.

З. А Шумицьких?

Х. У! Здорово! Двох синів розстріляти. Присуд виконати негайно. Може, вже на лоні Авраама й Ісаака...

З. А старого?

Х. Додаткове слідство. Викрутився! Хай погуляє, подумає пару місяців на самоті. О, ми їх радо пускаємо з "вужчої" батьківщини, але ніколи не випускаємо з "ширшої".

З. Вони лише прикидаються комуністами, а в душі найзапекліші націоналісти.

Х. Вони ганьблять, ненавидять Петлюру, а самі вдсятеро більші петлюрівці, як був сам Петлюра.

З. Ну, їх всіх виведуть на чисту воду і "в розход". "В розход і нікаків", як каже Михайло Наумович.

Х. Але ж як все ловко зроблено і підведено! Комар носа не підточить!

З. Просто геніально! Перейшли з револьверами і бомбами в різних місцях кордон з

метою атентатів на представників совітської влади.

Х. Дуже добре! Дійсно геніально! (Запалює і дає цигарку). Кури! Цікаві подробиці на суді. Виїзна московська сесія прохає відповідати по-руськи, а старий: "Я радо говорив би по-московськи, та не вмію". А предсідник: "Як?! Всесоюзної мови не знаєте?! Не визнаєте мови Леніна, Сталіна?" А він: "Не вмію. Я їхав в Харків, Київ, а не в Москву". Так і одрізав! От нахаба! Чи ти бачив таких шовіністів? Голова почервонів, здавалось, скочить і власними руками задушить, але стримався, тільки пильно подивився на варту і враз зблід, аж пожовк. Поблід і той, зрозумів наче і злякався: "Харашьо,— каже,— я буду гаваріть по-руські, але не харашьо, как зумію..." А коли винесли присуд смерті 28-ми, і в тому числі його синам, став білий як крейда і остовпів, завмер. Очі йому, як у жаби, вилізли на лоба, волосся наче догори стало, а потім враз як затрясється, як закричить не своїм голосом і впав... Насилу його, похололого, винесли з суду й одіграли. Гришка — майстер відігрівати!.. Послухай, у мене є старенький револьвер, без барабану (украли канали). Він вже багато разів прислужився мені при трусах. Раз навіть слідчий підморгнув мені, натякнувши, що дуже часто фігурує цей інструмент!.. Чи не підкинуть його в барахло? Це ж камера старого. А потім ти його і найдеш. Побачимо, як буде викручуватись! Трагікомедія вийде! А жінці його я скажу, що найшли у старого револьвер. Нехай признається, а то, дескать, буде зле і їй, а йому ще більше. Примусимо признатись і прилюдно зректись і чоловіка, і синів, як контрреволюціонерів, що разом із Зінов'євим хотіли повалити Радянську владу. Всю цю наволоч треба знищити од першого до останнього! Бо вони на язика "комуністи", "товариші", а в серці гайдамаки, чорношличники, куркулі, інтелігенція.

З. Ну, давай спробуймо! Навмисне! Подивимось, що з цього вийде. Почекай лише, я подивлюсь, чи нема кого за дверима. (Одчиняє двері). Псс! Тікаймо! Швидше! Ведуть! Ведуть старого. Ходім. (Вийшли).

Двоє людей вводять, майже вштовхують, Шумицького.

Ш у м и ц ь к и й. А! (Спирається на стіну).

В а р т о в и й. Мовчати. Сидіти тихо, а то буде зле. А потім — на допит!

Вийшов. Брязнули ключі, замкнулись двері.

Ш у м и ц ь к и й (після паузи проводить рукою по лобі). Що це? Сон?! Дійсність? Мати Божа! Що це? Їх нема? Ні Андрія, ні Бориса немає більше?! Не може бути. Це не може бути! Вони живі! Це сниться дурний, несамовитий сон! Так, це... сон! Я сплю. Це мені сниться... Прокляття! Я не можу прокинутись. Мамо! Андрію, Борисе! Збудіть мене, бо розірветься серце. (Відскакує від стіни, береться за голову, оглядається навколо). Ну, я встав, прокинувся. Але сон і досі здається мені дійсністю... Мамо, Борисе, Андрію! Де ви? Що зо мною? Де я? О Боже, Боже! (Падає на коліна). Це

дійсність... (Схоплюється на ноги). Ні, ні! Тисячу разів — ні! Це не може бути! Як це може бути?! Я збожеволів. Де лікар? Чому не заспокоють мене? Хіба не бачать, що мої нерви порвалися! Хіба не знають, що я боровся з цілим суспільством, що ця боротьба була титанічна! Як вони не розуміють?! Я переміг, але впав, впав, облитий кров'ю. Нащо мене посадили сюди? Хіба я злодій! Лікаря! Швидше лікаря! Мені зле! (Швидко і голосно гримає в двері).

В а р т о в и й (в руці з револьвером). Ти знову буйствуєш? Холодної води хочеш на голову? Ми тебе зразу заспокоїмо. Це бачиш? (Показує револьвер і приставляє до обличчя).

Ш у м и ц ь к и й. Пане добродію, я вас уклінно прошу негайно прислати мені лікаря. Нехай негайно приїде! Хай негайно біжить сюди, бо зі мною сталось щось страшного... Я божеволю! Розумієте? Жах! Хай приведе моїх синів і дружину. Я мушу їх бачити.

В а р т о в и й. Еге! Сини твої давно вже ждуть тебе до себе.

Ш у м и ц ь к и й. Мене ждуть?! Де ждуть? Де вони? Біжіть скажіть, нехай негайно прийдуть до мене.

В а р т о в и й. Звідти ще ніхто не приходив.

Ш у м и ц ь к и й. Що?!. Що?!. Що ви кажете?! Як... Їх справді розстріляли?.. Не може бути! Я їх спасу! Я негайно телеграфую товаришу Сталіну, Горькому. Добре!? Лише не маю паперу, пера... Може, ви маєте? Я заплачу, скільки скажете, скільки схочете. У всякій валюті: в доларах, фунтах, золотих. Тільки сейчас зателеграфуйте! Телеграфуйте: "Москва, Сталіну, копія Горькому. Припиніть непорозуміння. Негайно їду до Москви для пояснень. Шумицький".

В а р т о в и й. Тут вже ніхто не допоможе.

Ш у м и ц ь к и й. Як? Лише телеграму... За годину все виясниться. Покличте слідчого! Дайте річники журналу, листування. Я докажу, що це непорозуміння. Це наклеп, провокація з боку бандитів-контрреволюціонерів. Сини мої — комуністи. Присягаюсь! Скажіть, вони живі? Де вони?.. Тільки скажіть — я вам руки поцілую. (Падає на коліна й хоче поцілувати руку).

В а р т о в и й. Покинь... Що ти, сказився? Здурів?

Ш у м и ц ь к и й. ...Благаю, скажіть...

В а р т о в и й. Ну, хай буде по-твоєму... Тільки, старий, дивись! Сиди тихо! А то я вже не так поговорю з тобою. (Пішов).

Ш у м и ц ь к и й. Я так і знав, так і думав. Вони, може, в тюрмі, але за годину виясниться все, і вони будуть вільні. Будемо знову всі вкупі. Сиділи ж колись і інші, і всі zostались живі. Дехто був навіть на засланні, але за провину і повернувся. Це нічого. (Пауза). Ах, яка втома!.. Яка втома... Голова болить... Ох, як мені болить голова! Трохи лягти відпочити. Так голова болить... Не взяв ні аспірину, ні пірамідону... Все наспіх... Заснути б... лише 10 хвилин!.. (Лягає).

Тиша. За хвилюку вистріли. Чути жіночий розпачливий крик. (Зривається з ліжка).

Що сталося? Що? Боже! Тут завжди, тут ніколи немає покою! Когось вічно катують! (Подумавши). Мусять! Революційна дисципліна мусить бути! Ніхто не сміє на зорі нового життя пробувати повернути назад колесо історії. Старе минулося навіки. Забудьте назавжди царя-батюшку або жовто-блакитну Центральну раду! Диктатура пролетаріату — не жарти! Вона сувора, грізна, але справедлива! Вона карає всіх винних без розділу. Зрадникам — смерть! Шкідникам — смерть! Класовим ворогам — смерть! Єдине, суцільне, безкласове громадянство, єдина генеральна лінія і єдиний комуністичний провід. Хай живе соціалістична батьківщина всіх трудящих! (Співає "Інтернаціонал", б'ючи в лад руками).

В а р т о в и й (входить). Розспівався! На допит за хвилину поїдем. Це, мабуть, за тобою приїхало авто. Там не так заспіваєш...

Ш у м и ц ь к и й. Ви розумієте, пане, що я співаю "Інтернаціонал"?!

В а р т о в и й. На допиті будеш співать, а тут мовчати!

Ш у м и ц ь к и й. Дивак ти, товаришу... Я на допит?! Я вже був на допиті, і, як бачиш, нічого не сталося. Непорозуміння вияснене. Помилка виправлена. Але те їм дорого буде коштувати! Вони порвуть на собі волосся! Я, розуміється, їм все прощу... О, як вони будуть стискувати мені оці, бачиш, руки! Руки, може, завтрашнього Наркомпроса! Призначення підписане і затверджене Москвою. Самим Сталіним! Ти знаєш, хто такий Сталін?

Вартовий киває головою.

Ш у м и ц ь к и й. Ну, то-то! Моя перша промова обміркована до найменших деталей! Я скажу промову і зараз же візьмусь за чистку. Я всіх знаю. Закрутяться всі недобитки, шкідники, ухилисти! Генеральна лінія мусить бути проста і ясна. Без ніяких ухилів вправо або вліво. Найменший ухил і — "дякую за працю", і геть на всі чотири боки! Чистка — так чистка на всьому соціалістичному фронті! Хто не з нами, той проти нас! Того — під три чорти!! Тепер наша влада і наша сила!.. Ми не боїмось цілого світу!

В а р т о в и й. Балакай!.. Говорила стара до самої смерті. (Махнув рукою). Сиди ж тихо! Говорити можеш, але тихо. (Пішов).

Ш у м и ц ь к и й (не помічаючи, що вартовий вийшов). Так, товаришу, ми не боїмось цілого світу! Старий світ дрижить перед нами! Пролетаріат цілого світу простягає до нас руки! Тікають до нас з Німеччини, з Румунії, з Польщі, з Англії, з Америки! Всі біжать в землю обітовану! Наше селянство само винне! Не саботуй, а саботуєш — здихай з голоду! Шукай кращого на Соловках, на Сибіру. Провинив — дістань кару! Про-ви-нив?.. Хто провинив? Я провинив?! Ха-ха-ха! Сини провинили? Сини? Що ви говорите?! Вони сюди разом зі мною приїхали. Чого? Ви питаєте, чого?! Щоб взяти участь в соціалістичному будівництві. Сини — моя гордість! Я щасливий, що сини мої — одне ціле зі мною! Як я їх люблю, і як вони мене розуміють! Ціла моя родина — одна душа, одна ячейка. З таких ячеек мусить складатися ціла радянська безкласова

суспільність. Із-за цього варто терпіти тимчасово і голод, і холод. Навіть умирати з голоду! Хліб — за кордон, на пропаганду! Пропаганда потребує хліба. Моя дружина вистоювала цілі ночі, щоб дістати ковалок хліба. (Утирає сльози). Але хіба в її голові хоч майнула думка, що це важко, що цього не треба?

Знову чути жіночий крик.

Це наче її, моєї дружини голос! Що сталося, мамо? Чого ти злякалась? Хто там? Хто там? Злодії?.. Бандити? Мамо!.. Що сталося? Я зараз! Не бійся! Де револьвер? А, тут! Він в моїй руці! Хто там?! (Стукає в двері, пробує відчинити). Я вам покажу, злодіям!

В а р т о в и й. Ти знову мені гармидер робиш? Не стукай, кажу. А то я тебе як стукну. Тихо мені! (Пхає його в груди).

Ш у м и ц ь к и й падає. Двері замкнулись. В а р т о в и й вийшов.

Ш у м и ц ь к и й (встаючи). Не розумію. Безглузді жарти!.. Що це за жарти? Хто жартує? Хто сміє зі мною жартувати? З ким жарти? З комісаром освіти? Це забагато! Я сам люблю жарти, але все має свої межі. Ви старий випробуваний марксист, старий революціонер, і говорите такі дурниці? Ви, власне, вдарили мене в груди... Це, вибачте, я так не лишу! Я мушу поскаржитись куди слід. І поскаржусь! Всяка нікчемність дозволяє собі бити в груди! Це мусить бути заборонено! Окремим декретом і то по цілому Союзі! "Всім, всім, всім... забороняються грубі, брутальні жарти з заслуженими людьми революції: чи місцевими, чи тими, що прибули з-за кордону для соціалістичного будівництва". Що це? Бити в груди — це соціалістичні жарти?! Для цього треба було робити соціальну революцію?! Боротись на барикадах за свободу... свободу дурних жартів?.. (Береться за голову). Ах, як болить! Я не їв, я не хотів їсти. Думок стільки, що не до їжі. У нас думки, ідеї, а там, за межами,— м'ясо, шлунок.

Г о л о с з д а л е к у: "Ромку. Ромку! Де ти? Де ти?"

(Прислухається, підходить до дверей, дивиться вгору). Це вона... Вона!! Я тут, я тут, моє серце... У мене голова горить. Соціалістичне будівництво вимагає горіння: блискучих думок, геніальних ідей!

Г о л о с. Де наші діти, Ромку? Де наші діти?

Ш у м и ц ь к и й. Наші діти?! Працюють. На праці... Андрій — в редакції, Борис викладає на курсах для неграмотних.

Г о л о с. Вони засуджені на кару смерті.

Ш у м и ц ь к и й. Мамусю! Що ти говориш? Ти спиш, голубко?!

Г о л о с. Я в тюрмі, Ромцю. Мене скатували. Поглянь на моє тіло.

Ш у м и ц ь к и й. Ти спиш, лебідонько. Це сон тобі сниться...

Г о л о с. Ромку! Наші діти розстріляні. Нащо ти привіз їх сюди, Ромку?!

Ш у м и ц ь к и й. Ах, як ти не розумієш, голубко! Це все тобі сниться. Збудись, прокинься!

Г о л о с. Де наші діти?

Ш у м и ц ь к и й. Андрій — в редакції, Борис — на курсах.

Г о л о с. Ромцю, мій Ромцю! Вони сьогодні розстріляні!..

Ш у м и ц ь к и й. Та збудися ж! Бог з тобою, кохана.

Г о л о с. Прощай, Ромку! Бідний ти, бідні діти. Ромцю... Нащо ти взяв нас і вивіз з рідної землі?.. Ромцю! Будь ти... проклятий!

Ш у м и ц ь к и й. Що? Що? Ти мене проkliнаєш? Ти?! Моя кохана?! Ти прокляла мене, свого товариша і друга!?! За що? Мамусю, де ти, де ти?!

Г о л о с. Я іду до дітей обняти, пригорнути їх до грудей. Вони ще теплі. В них не захолола ще моя кров.

Ш у м и ц ь к и й. Боже мій. Боже мій! Ти збожеволіла!! Де лікар? Де лікарі? Андрію! Борисе! Рятуйте матір, вона збожеволіла!..

Г о л о с. Я врятована, я іду до них, і ти, татку, незабаром будеш з нами.

Ш у м и ц ь к и й. Я йду, я йду зараз до вас... Де ви? Де ви? (Біжить, посковзується і падає).

Входить вартовий.

В а р т о в и й. На допит!

Завіса

23-28.1.1935